

DIVERGENT TAFAKKUR RIVOJLANISHIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR.

Xolmatova Zulfiya Tillavoldiyevna

Farg‘ona davlat universiteti

Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası dotsenti (PhD)

Boshlang‘ich ta’lim va sport tarbiyaviy ishi yo‘nalishi

talabasi Xoshimjonova Nazokat

zt.xolmatova@pf.fdu.uz

Anotatsiya: Divergent tafakkur rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillarni o‘rganish, zamonaviy psixologiya va ta’lim sohalarida muhim ahamiyatga ega. Divergent tafakkur, ya’ni ijodiy va moslashuvchan fikrlash, yangi g‘oyalarni yaratish va kompleks muammolarga turli xil yondashuvlarni taklif etish qobiliyatini rivojlantiradi. Ushbu jarayonning rivojlanishiga ta’sir qiluvchi asosiy omillar o‘rganish muhitining sifatiga, shaxsning psixologik holatiga, ijtimoiy va madaniy faktorlar hamda ta’lim metodlarining samaradorligiga bog‘liq. Ushbu ishda divergent tafakkurning shakllanishi va uning rivojlanishiga ta’sir etuvchi ichki va tashqi omillar tahlil qilinadi. Shuningdek, innovativ o‘quv usullarining qo‘llanilishi va tafakkur muhitining yaratish orqali, yoshlarning ijodiy salohiyatini oshirishda qanday natijalarga erishish mumkinligi ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: divergent tafakkur, ijodiy fikrlash, shaxsiy rivojlanish, psixologik omillar, ta’lim muhitlari, innovatsion metodlar, ijtimoiy omillar, madaniy ta’sir, yangi g‘oyalar, shakllanish

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА РАЗВИТИЕ ДИВЕРГЕНТНОГО МЫШЛЕНИЯ

Аннотация: Изучение факторов, влияющих на развитие дивергентного мышления, имеет важное значение в современной психологии и образовании. Дивергентное мышление, то есть творческое и гибкое мышление, развивает способность создавать новые идеи и предлагать различные подходы к решению сложных проблем. Основные факторы, влияющие на этот процесс, включают качество образовательной среды, психологическое состояние личности, социальные и культурные факторы, а также эффективность образовательных методов. В этой работе анализируются внутренние и внешние факторы, влияющие на формирование и развитие дивергентного мышления. Кроме того, рассматривается, как использование инновационных образовательных

методов и создание подходящей среды для мышления могут привести к повышению творческого потенциала молодежи.

Ключевые слова: Дивергентное мышление, творческое мышление, личностное развитие, психологические факторы, образовательная среда, инновационные методы, социальные факторы, культурное влияние, новые идеи

FACTORS INFLUENCING THE DEVELOPMENT OF DIVERGENT THINKING

Annotation: The study of factors influencing the development of divergent thinking is of significant importance in modern psychology and education. Divergent thinking, that is, creative and flexible thinking, develops the ability to generate new ideas and offer various approaches to solving complex problems. The main factors affecting this process are related to the quality of the learning environment, the psychological state of the individual, social and cultural factors, as well as the effectiveness of educational methods. This paper analyzes the internal and external factors that influence the formation and development of divergent thinking. Furthermore, it discusses how the application of innovative educational methods and the creation of an appropriate environment for thinking can enhance the creative potential of youth.

Keywords: Divergent thinking, creative thinking, personal development, psychological factors, learning environments, innovative methods, social factors, cultural influence, new ideas, formation.

KIRISH

Divergent tafakkur (ya'ni, ijodiy va moslashuvchan fikrlash) zamonaviy jamiyatda shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishning muhim omillaridan biri sifatida keng e'tirof etilmoqda. Bugungi kunda bilimlar va texnologiyalar sohasidagi tez o'zgarishlar, shuningdek global muammolarni hal qilish ehtiyojlari, yangi g'oyalar va innovatsiyalarni ishlab chiqish zaruratini keltirib chiqarmoqda. Divergent tafakkur, ayniqsa, yosh avlodni tayyorlashda, ta'lim tizimida muhim rol o'ynaydi, chunki u muammolarga turli xil yondashuvlarni taqdim etish va ijodiy fikrni rivojlantirishga imkon beradi.

Tafakkur jarayonlarini tahlil qilish, uning shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash ilmiy izlanishlar doirasida dolzarb ahamiyatga ega. Divergent tafakkurning rivojlanishi ko'plab faktorlar bilan bog'liq, jumladan, ta'lim muhitining sifati, shaxsning psixologik holati, ijtimoiy va madaniy omillar, shuningdek, ta'lim metodlari va innovatsion yondashuvlarning samaradorligi. Shu bilan birga, divergent tafakkur rivojlanishining yuqori darajaga ko'tarilishi yoshlarning ijodiy salohiyatini oshirishga va jamiyatda yangiliklarni yaratish jarayoniga faol hissa qo'shishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Divergent tafakkur rivojlanishi, uning shakllanishi va unga ta'sir etuvchi omillarni o'rganish sohasida bir qator ilmiy tadqiqotlar va asarlar mavjud. Ushbu adabiyotlar tahlilida

divergent tafakkurning nazariy asoslari, uni rivojlantirishda ta'lim metodlarining roli, shuningdek, psixologik, ijtimoiy va madaniy omillarning ta'siri o'rganilgan.

Guilfordning divergent tafakkur nazariyasi (1956):J.P. Guilford tomonidan ilgari surilgan divergent tafakkur nazariyasi ijodiy fikrlashning asosiy shakllaridan biri sifatida kiritilgan. U divergent tafakkurni muammolarni bir nechta yechimlar bilan hal qilish, yangi va original g'oyalarni ishlab chiqish qobiliyati sifatida tavsiflagan. Guilfordning tahliliga ko'ra, divergent tafakkur shaxsning ijodiy salohiyatini o'lchashda, ayniqsa, yangi g'oyalar yaratish jarayonida muhim ahamiyatga ega.

Torrance testlari (1966):E.P. Torrance tomonidan ishlab chiqilgan "Torrance testlari" divergent tafakkur va ijodiy fikrlashni o'lchashda keng qo'llaniladigan testlar bo'lib, ularning natijalari shaxsning yaratuvchanlik darajasini aniqlashda yordam beradi. Torrance testlari orqali shaxslarning ijodiy salohiyati, xususan, original fikrlar va yangi yondashuvlarni taklif qilish qobiliyati tahlil qilinadi.

Vygotskiyning sotsial-psixologik yondashuvi (1978):Lev Vygotskiy ta'lim va tafakkur jarayonlarini sotsial kontekstda o'rganishga katta e'tibor qaratgan. Uning fikricha, divergent tafakkur rivojlanishi uchun shaxsning ijtimoiy muhitida yangi bilimlarni qabul qilish va boshqa odamlar bilan o'zaro ta'sir qilish muhimdir. Vygotskiy tomonidan ta'kidlanganidek, ijtimoiy va madaniy omillar shaxsning fikrlash va ijodiy salohiyatini shakllantiradi.

Csikszentmihalyi'nin "Flow" nazariyasi (1990):Mihaly Csikszentmihalyi tomonidan ishlab chiqilgan "Flow" nazariyasi, ya'ni "oqim" holati, individualar o'zlarining ijodiy qobiliyatlarini to'liq namoyon qilishlari uchun yuzaga keladigan holatni tavsiflaydi. Divergent tafakkur rivojlanishida, shaxs "oqim" holatiga kirganda, u o'zining maksimal kreativ salohiyatini ochadi va bu holat ijodiy faoliyatni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Tafakkur muhitining ta'siri (Amabile, 1996):Teresa Amabile tomonidan olib borilgan tadqiqotlar, tafakkur muhitining shaxsning ijodiy fikrlashiga ta'sirini ko'rsatadi. Uning fikricha, ijodiy muhit yaratish, masalan, ochiq va qo'llab-quvvatlovchi ta'lim muhitlari, divergent tafakkurni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, Amabile ijodiy faoliyatda motivatsiyaning ham katta rol o'ynashini ta'kidlaydi.

Innovatsion ta'lim metodlari va divergent tafakkur (Sternberg, 1999):Robert Sternbergning "Yaratuvchanlikni boshqarish" (Creativity as a Management Skill) nomli ishida, divergent tafakkur va ijodiy fikrlashni rivojlantirish uchun ta'lim metodlarining ahamiyati ko'rsatilgan. Sternberg, ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlarning (masalan, loyihalarga asoslangan o'qish) ta'siri orqali, shaxslar yangi fikrlar va g'oyalarni ishlab chiqishga qanday yordam berish mumkinligini tahlil qiladi.

Divergent tafakkur va ijtimoiy omillar (Kaufman & Beghetto, 2009):Kaufman va Beghetto ijtimoiy va madaniy omillarning divergent tafakkur rivojlanishiga ta'sirini o'rganishgan. Ularning fikriga ko'ra, jamiyatning qabul qilgan ijtimoiy qoidalari va madaniy qadriyatlari, shuningdek, ta'lim muhitlari shaxsning ijodiy yondashuvlarini rivojlantirishi yoki to'sqinlik qilishi mumkin.

Ushbu adabiyotlar tahlili orqali, divergent tafakkur rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni tushunish va ularga ta'sir ko'rsatishning qanday mumkinligi haqida keng tasavvurga ega bo'lamiz. Har bir ilmiy ishda divergent tafakkur bilan bog'liq turli yondashuvlar, psixologik, ijtimoiy va ta'lim omillari orasidagi murakkab aloqalar o'rganilgan va bu jarayonni yaxshilash uchun ko'plab nazariy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Divergent tafakkur rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni o'rganishda qo'llaniladigan metodologiya ilmiy tadqiqotning asosiy yo'nalishlarini belgilaydi va tadqiqot natijalarini ishonchli tarzda olishga yordam beradi. Ushbu tadqiqotda metodologiya sifatida sifatli va miqdoriy tadqiqot usullari hamda eksperimental yondashuvdan foydalaniladi.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari: Tadqiqotning asosiy maqsadi divergent tafakkur rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilishdir. Buning uchun quyidagi vazifalar belgilangan:

Divergent tafakkurning shakllanishiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillarni aniqlash.

Ta'lim muhitlari va innovatsion ta'lim metodlarining divergent tafakkur rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatishini o'rganish.

Psixologik va ijtimoiy omillarning tafakkur jarayonidagi roli haqida xulosalar chiqarish.

Tadqiqot dizayni: Tadqiqotda aralash metodologiya (mixed-methods approach) qo'llaniladi, ya'ni sifatli va miqdoriy metodlarning kombinatsiyasi ishlatiladi:

Sifatli tadqiqot usullari: Bu usul yordamida divergent tafakkur rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni chuqur tahlil qilish uchun intervyular va fokus-guruhlar tashkil etiladi. Psixologlar, pedagoglar va yoshlar bilan o'tkaziladigan intervyular orqali ta'lim muhitlarining tafakkurga ta'siri va ijodiy fikrlashni rivojlantirishdagi muammolar o'rganiladi.

Miqdoriy tadqiqot usullari: Miqdoriy metodlar yordamida turli o'quv muassasalaridagi yoshlarning divergent tafakkur darajasini o'lchash uchun anketalar va testlar (masalan, Torrance testlari) qo'llaniladi. Ushbu testlar yordamida ishtirokchilarning ijodiy fikrlash qobiliyati, yangi g'oyalar yaratish va muammolarga turli yondashuvlar taklif etish qobiliyatlari baholanadi.

Tadqiqot ishtirokchilari: Tadqiqotda ishtirok etadigan shaxslar – ta'lim muassasalaridagi o'quvchilar va o'qituvchilar bo'ladi. Ishtirokchilar tasodifiy tanlov asosida tanlanadi, shuningdek, turli yosh guruhlari va ta'lim tizimlaridan (umumiy o'rta ta'lim maktablari, oliy ta'lim muassasalari) namuna olinadi.

Ma'lumotlarni yig'ish: Ma'lumotlar yig'ish jarayoni ikki bosqichda amalga oshiriladi:

Sifatli ma'lumotlar yig'ish: Fokus-guruhlar va intervyular yordamida ishtirokchilarning divergent tafakkur va ijodiy fikrlash haqidagi tajribalari o'rganiladi. Ushbu jarayon ta'lim muhitlaridagi farqlarni va yangi yondashuvlar ta'sirini aniqlashga yordam beradi.

Miqdoriy ma'lumotlar yig'ish: Anketalar va testlar yordamida divergent tafakkur ko'rsatkichlarini miqdoriy o'lchash amalga oshiriladi. Bu usul orqali ishtirokchilarning ijodiy salohiyati va divergent tafakkur darajasi haqida konkret raqamlar olinadi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish:

Sifatli ma'lumotlarni tahlil qilish: Intervyular va fokus-guruhlar natijalari sifatli tahlil qilinadi. Tahlil usuli sifatida tematik tahlil qo'llaniladi, ya'ni ishtirokchilarning ta'lim muhitlari va innovatsion metodlar haqidagi fikrlari mavzular bo'yicha guruhlanadi.

Miqdoriy ma'lumotlarni tahlil qilish: Miqdoriy ma'lumotlar statistik usullar yordamida tahlil qilinadi. Deskriptiv statistikalar (o'rtacha qiymatlar, standart og'ishlar) va korrelyatsion tahlil (o'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash) qo'llaniladi.

Etika masalalari: Tadqiqot ishtirokchilari bilan ishlashda etika prinsiplari qat'iy rioya qilinadi. Ishtirokchilardan tasdiqlangan ruxsatnoma olinadi, ularning shaxsiy ma'lumotlari maxfiy saqlanadi va faqat ilmiy maqsadlarda ishlatiladi. Shuningdek, ishtirokchilarga tadqiqotning maqsadi va mazmuni haqida to'liq ma'lumot beriladi.

Tadqiqot natijalari va xulosalar: Tadqiqot yakunlari asosida divergent tafakkur rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar haqida umumiy xulosalar chiqariladi.

Bular:

Innovatsion ta'lim metodlarining samaradorligi,
Shaxsiy va psixologik omillarning roli,
Ta'lim muhitining ta'siri,
Ijtimoiy va madaniy omillarni hisobga olish,
Yoshlarning ijodiy salohiyatini oshirish yo'llari.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida olingan ma'lumotlar asosida divergent tafakkur rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilish va bu jarayonni tushunish muhimdir. Tadqiqotda to'plangan sifatli va miqdoriy ma'lumotlar asosida quyidagi tahlillar va natijalar olinadi:

Sifatli tahlillar: Fokus-guruhlar va intervyular orqali olingan sifatli ma'lumotlar, ta'lim muhitlari, innovatsion metodlar, psixologik omillar va shaxsiy xususiyatlar o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganishga yordam beradi.

Ta'lim muhitining roli: Ishtirokchilar, o'zlarining divergent tafakkurini rivojlantirishda ijobiy ta'lim muhitining ahamiyatini ta'kidladilar. Ochiq va qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitlari, o'qituvchilarning ijodiy yondashuvlari va o'zaro fikr almashish imkoniyatlari, ishtirokchilarning yangi g'oyalar ishlab chiqish va muammolarga turli yondashuvlar taqdim etish qobiliyatini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi.

Innovatsion ta'lim metodlari: Innovatsion ta'lim metodlari, masalan, loyiha asosida o'qish, guruh ishlari va muammolarni hal qilish metodikasi, ishtirokchilarning ijodiy salohiyatini oshirishga yordam beradi. Ishtirokchilar, bunday metodlar orqali o'z fikrlarini erkin ifodalash va yangi yondashuvlar kiritish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

Psixologik omillar: Psixologik jihatlar, jumladan, ishtirokchilarning o'ziga bo'lgan ishonchi va muvaffaqiyatga erishish istagi divergent tafakkurning rivojlanishiga ta'sir qiladi. Muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqmaslik va yaratishdagi erkinlik, shaxsning ijodiy salohiyatini oshirishga yordam beradi.

Miqdoriy tahlillar: Miqdoriy tahlil davomida olingan test natijalari va anketalar asosida divergent tafakkur darajasi o‘lchandi. Ushbu tahlil uchun Torrance testlari va maxsus anketalar ishlatilgan.

Torrance testlari natijalari: Testlar orqali olingan natijalar, ishtirokchilarning divergent tafakkur darajasi haqida ma’lumot beradi. Olingan natijalarga ko‘ra, innovatsion ta’lim metodlari va ijobiy ta’lim muhitida o‘qiyotgan ishtirokchilarda divergent tafakkur darajasi yuqori ekanligi aniqlangan. Masalan, loyiha asosida ishlash yoki guruh ishlarida faol ishtirok etgan talabalar ijodiy fikrlash va yangi yondashuvlarni taklif etish borasida yuqori natijalarga erishdilar.

Statistik tahlil: Miqdoriy ma’lumotlar deskriptiv statistikalar yordamida tahlil qilindi. O‘rtacha qiymatlar va standart og‘ishlar asosida ishtirokchilarning divergent tafakkur ko‘rsatkichlari baholandi. Shuningdek, korrelyatsion tahlil yordamida ta’lim muhitlari va innovatsion metodlar o‘rtasidagi bog‘liqlik aniqlanishi mumkin bo‘ldi. Misol uchun, ta’limda foydalanilgan yangi metodlar va ta’lim muhitining ijodiy tafakkur rivojlanishiga ijobiy ta’sir qilishi o‘rtasida kuchli korrelyatsiya mavjudligi aniqlandi.

Asosiy tahlil natijalari:

Innovatsion metodlarning samaradorligi: Innovatsion ta’lim metodlari, masalan, loyihalarga asoslangan o‘qish, guruh ishlari va kritikall fikrlash faoliyatlari, ishtirokchilarning divergent tafakkurini rivojlantirishda yuqori samaradorlikni ko‘rsatdi. Bu metodlar yordamida ishtirokchilar yangi g‘oyalar ishlab chiqish va turli xil yondashuvlarni taklif etishda muvaffaqiyatga erishdilar.

Ta’lim muhitining ta’siri: Ochiq va qo‘llab-quvvatlovchi o‘quv muhitlari divergent tafakkur rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatdi. Ishtirokchilar o‘zlarini erkin ifodalash va yangi fikrlarni bildirish uchun qulay muhitda bo‘lishdi, bu esa ularning ijodiy salohiyatini yanada rivojlantirdi.

Psixologik omillarning ta’siri: Shaxslarning o‘ziga bo‘lgan ishonchi va muvaffaqiyatga erishish istagi divergent tafakkur rivojlanishida muhim omil bo‘ldi. Ijobiy psixologik holat va o‘zini ifodalashga bo‘lgan erkinlik, ishtirokchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini oshirishda sezilarli darajada samarali bo‘ldi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot, divergent tafakkur rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillarni o‘rganish orqali, ijodiy va moslashuvchan fikrlashning ahamiyatini yanada chuqurroq tushunishga yordam berdi. Tadqiqot natijalari, divergent tafakkur rivojlanishining bir qator psixologik, ijtimoiy, ta’lim va madaniy omillarga bog‘liqligini ko‘rsatdi. Shuningdek, innovatsion ta’lim metodlari va qo‘llab-quvvatlovchi o‘quv muhitlarining bu jarayonni qanday rivojlantirishi haqida qimmatli ma’lumotlar taqdim etdi.

Tadqiqotda olingan asosiy xulosalar quyidagilardan iborat:

Innovatsion ta’lim metodlarining samaradorligi: Loyiha asosidagi o‘qish, guruh ishlari va kritikall fikrlash kabi innovatsion ta’lim metodlari, yoshlarning divergent tafakkurini

rivojlantirishda yuqori samaradorlikni ko‘rsatdi. Bu metodlar yoshlarning yangi g‘oyalar yaratish, muammolarga turli xil yondashuvlar taklif qilish va ijodiy fikrlashlarini oshirishga yordam berdi.

Ta‘lim muhitining ta‘siri: Ochiq va qo‘llab-quvvatlovchi ta‘lim muhitlari divergent tafakkur rivojlanishida katta rol o‘ynaydi. Ishtirokchilarning o‘zini erkin his qilishi va yangi fikrlarni ifodalash imkoniyatiga ega bo‘lishi, ijodiy salohiyatini yanada oshiradi. Shuningdek, ta‘lim muhitidagi ijtimoiy aloqalar va o‘zaro fikr almashish, tafakkurning turli yo‘nalishlarga yo‘naltirilishiga imkon yaratadi.

Psixologik omillarning ta‘siri: Ishtirokchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchi va muvaffaqiyatga erishish istagi, divergent tafakkur rivojlanishida muhim omil bo‘ldi. Psixologik jihatlar, shaxsning ijodiy salohiyatini oshirishda va yangi g‘oyalar ishlab chiqish jarayonida qatnashishda asosiy motivatsiya manbai sifatida ishladi.

Ijtimoiy va madaniy omillar: Tadqiqot natijalari, ijtimoiy va madaniy omillarning divergent tafakkur rivojlanishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatishini ko‘rsatdi. Jamiyatdagi qadriyatlar, ta‘limdagi yondashuvlar va madaniy holatlar shaxsning ijodiy fikrlash jarayonini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Shu asosda, ta‘lim tizimida innovatsion metodlarni joriy qilish, ijtimoiy va madaniy omillarni hisobga olish va ta‘lim muhitlarini yoshlar uchun qo‘llab-quvvatlovchi, ochiq va erkin qilish zarur. Bu nafaqat divergent tafakkur, balki yoshlarning ijodiy salohiyatini oshirishga ham yordam beradi.

Tadqiqot natijalari ta‘lim tizimini takomillashtirishda va yoshlarni innovatsion yondashuvlarga tayyorlashda amaliy ko‘rsatmalar sifatida xizmat qilishi mumkin. Yangi g‘oyalarni yaratish va murakkab muammolarga ijodiy yechimlar taklif qilishda divergent tafakkur o‘rgatish uchun ta‘lim jarayonini yanada takomillashtirish zarur.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Guilford, J.P. (1956). *The structure of intellect*. Psychological Bulletin, 53(4), 267–293.
2. Torrance, E.P. (1966). *Torrance Tests of Creative Thinking: Norms-Technical Manual*. Personnel Press.
3. Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
4. Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The Psychology of Optimal Experience*. Harper & Row.
5. Amabile, T.M. (1996). *Creativity in Context*. Westview Press.
6. Sternberg, R.J. (1999). *Managing Creativity: A Practical Guide for the New Creative Age*. Oxford University Press.
7. Kaufman, J.C., & Beghetto, R.A. (2009). *Beyond big and little: The four c model of creativity*. Review of General Psychology, 13(1), 1–12.
8. Robinson, K. (2011). *Out of Our Minds: Learning to be Creative*. Capstone.
9. Runco, M.A., & Acar, S. (2012). *Divergent thinking as an indicator of creative potential*. Creativity Research Journal, 24(1), 66–75.